

М.О. Федоров,
здобувач Київського міжнародного університету

ПОНЯТТЯ ВИНИ У СУЧАСНІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

У цій статті аналізуються визначення поняття вини, що існують у сучасній юриспруденції, та пропонується авторське визначення досліджуваного поняття.

Ключові слова: суб'єктивна сторона правопорушення, вина, умисел, необережність.

В этой статье проанализированы определения понятия вины, существующие в современной юриспруденции, и предлагается авторское определение исследуемого понятия.

Ключевые слова: субъективная сторона преступления, вина, умысел, неосторожность.

The definitions of a guilt, existing in modern jurisprudence are analyzed; author's definition of the investigated concept is offered.

Keywords: mens rea, guilt, intention, imprudence.

На сучасному етапі розвитку правової науки загальновідомими вважаються постулати про те, що вина є складовою суб'єктивної сторони складу правопорушення; вона являє собою психічне ставлення правопорушника до своїх дій або до бездіяльності та їх наслідків у формі умислу чи необережності; юридична відповідальність за загальним правилом можлива лише при винному вчиненні забороненого діяння (виняток становлять лише окремі випадки, передбачені, зокрема, цивільним правом); у адміністративному і кримінальному праві відповідальність без вини взагалі неможлива.

Метою цієї статті є аналіз визначення поняття вини у правознавстві та встановлення перспективних напрямів наукового пізнання проблеми вини у сучасній юридичній науці.

На монографічному рівні вина та її форми у правознавстві в цілому та в окремих галузях права досліджувалася багатьма науковцями. Серед них найбільш ґрунтовні дослідження з аналізованої проблематики проводили Г.Р. Ангелов [2], А.Б. Баумштейн [2], Є.В. Бутенко [4], Р.В. Вереша [6, 7], Б.Е. Галинська [8], В.В. Гарамита [9], П.С. Дагель [10], С.В. Дубовиченко [14], І.С. Іванов [17], Х.В. Ідрісов [18], О.О. Канашина [19], В.Л. Кравчук [22], І. Лекшас [23], Г.К. Матвєєв [25], Г.В. Назаренко [26], С.І. Нежурбіда [27], І.В. Паньков [30], В.А. Плотніков [31], В.Д. Примак [33], Ф.Л. Рабинович [34], Я.М. Семенова [36], С.В. Склярів [37], О.М. Трухін [40], М.Г. Угрехелідзе [42], Б.С. Утєвський [43], Г.С. Фельдштейн [44], Л.В. Фоноверов [47], А.М. Хвостов [50], Д.А. Чанишев [53], М.Д. Шаргородський [54], Х.І. Шварц [55], В.О. Ширяєв [57] та інші.

З точки зору філософії, вина – це те, що є гідним докору. Засуджуючи людину, їй ставлять у вину те, що вона вела себе неправильно і вирішувала несправедливо, хоча могла поводитися інакше, а рішення приймати справедливо [46, с. 68].

У праві використовується таке універсальне визначення вини – це психічне ставлення особи до здійснюваних нею протиправних дій (діянь) та їх наслідків. Виступає у формі умислу (прямого чи непрямого) і необережності (недбалості та самовпевненості) [38, с. 60].

В енциклопедичній літературі та у словниках слова “вина”, “винність”, “винний”, “винуватість”, “винуватий” наводяться окремо і, як правило, мають різне значення: 1) вина: провина, злочин; причина, джерело чого-небудь (несприятливого);

2) винність – наявність вини, участь у злочині, провині; 3) винуватість – значення, як правило, не розкривається; 4) винний – той, на кому лежить вина (у першому значенні вчинення провини); 5) винуватий: винний у якій-небудь провині; такий, що виявляє усвідомлення винності у чому-небудь [29, с. 81; 39, с. 294–295; 11, с. 348–349]. Деякі словники розкривають зміст лише окремих із вищезазначених слів, наприклад, вина, винний, винуватий [5, с. 102–103; 28, с. 226–229] і визначають, що слова винність та винуватість є абстрактними іменниками жіночого роду до слів винний та винуватий [5, с. 103].

Не можна заперечити й того факту, що вина є психолого-юридичним поняттям. Більше того, в основі юридичного визначення цього поняття міститься традиційне розуміння поняття вини як психологічної категорії, що певним чином характеризує зміст будь-якого правопорушення [1, с. 221; 25, с. 97–305; 51, с. 721; 20, с. 457]. Однак його юридичне формулювання неоднозначно сприймається психологами; інколи нормативно-правове визначення вини навіть викликає у них заперечення. Так, на думку І.Г. Філановського, при розкритті поняття вини тільки через самий факт психічного ставлення, так би мовити, констатується, що мало місце саме таке, а не інше психічне ставлення до вчиненого. Водночас роль особистості в обранні певного психічного ставлення до вчиненого нівелюється, складається враження, ніби особистість сама не брала участі у виробленні такого ставлення. Зазначене дало підстави вченому сформулювати таке визначення: вина – це вільно обране рішення про вчинення діяння, що утворює умисний або необережний злочин [45, с. 123–125].

Визначення вини, що надається І.Г. Філановським, незважаючи на його конкретність, навряд чи можна назвати універсальним, саме через втрату ним моменту ставлення особи до вчиненого та науковець обмежив інтелектуально-вольову сторону ставлення винуватого до свого діяння лише прийняттям цієї особою певного рішення. У цьому визначенні також втрачається структурна різниця між умисними злочинами й тими з них, що вчиняються з необережності.

Інше визначення поняття вини було сформульовано відомим вченим-психологом М.І. Єнікєєвим. На його думку, вина – це психічний зміст протиправного діяння, що дістає вираження у невідповідності цілей і мотивів або способів і результатів (наслідків) діяння нормам права. При цьому вчений пояснює, що вина полягає не тільки в тому, що особа прийняла рішення щодо вчинення злочинного діяння. Вина злочинця полягає передусім у його нехтуванні тими цінностями, які охороняються правовими нормами. Неточність існуючих визначень вини полягає в тому, що поняття вини розкривається в них за межами психологічного змісту злочинного діяння. Вина є не тільки “психічним ставленням” до вчиненого, а й становить увесь психічний зміст злочинного діяння [15, с. 353]. Ми в цілому погоджуємося з поясненнями вченого щодо поняття вини, однак саме визначення цього поняття є доволі суперечливим, оскільки психічний зміст протиправного діяння, на наш погляд, не може бути обмежений невідповідністю певних ознак складу правопорушення нормам права.

Питання вини є загальнотеоретичним питанням, що має велике значення для різних галузей права. Ще в ХІХ столітті російський юрист Г.С. Фельдштейн відзначав, що вчення про вину (винуватість) і глибина його дослідження є, так би мовити, барометром кримінального права; це вчення є найкращим показником культурного рівня останнього [44, с. 2].

Вина досліджується у межах різних юридичних наук. Це зумовлено тим, що вина є так званім міжгалузевим правовим інститутом і зазначене поняття вживається в нормативно-правових актах різних галузей права. Проте найбільшого розвитку вчення про вину набуло саме у кримінальному праві. Утім, звернемо увагу на поняття вини у вітчизняному публічному і приватному праві загалом, а також у зарубіжній правовій доктрині.

Так, вина у публічному праві є обов’язковою ознакою складу правопорушення. Наприклад, у ст. 9 КУпАП зазначено, що адміністративним правопорушенням (проступком) визнається, зокрема, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність.

Так само вина у цивільному праві є складовим елементом цивільного правопорушення, і її поняття відповідає загально-правовому – психічне ставлення особи до своїх протиправних дій чи бездіяльності та їх наслідків [52, с. 702; 56, с. 395]. Це психічне ставлення зводиться до двох форм: умислу або необережності [25, с. 178]. У ч. 1 ст. 614 ЦК України зазначено, що особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Водночас цивільне право як виняток передбачає випадки настання безвинної відповідальності [56, с. 395]. Наприклад, настання цивільно-правової відповідальності без вини можливе при заподіянні шкоди джерелом підвищеної небезпеки.

Вина у міжнародному праві, як зазначає В. Н. Денисов, є доктриною, згідно з якою міжнародно-правову відповідальність тягнуть за собою лише ті незаконні дії держави, що становлять вину (внаслідок наміру або недбалості). Ставлення теорії і практики до цієї доктрини неоднозначне, оскільки її зміст як правової категорії делікту, що запозичений з внутрішнього права, певною мірою суперечить природі відповідальності держави, яка пов'язана насамперед з порушенням міжнародного договору та іншими порушеннями правового обов'язку. Відповідальність держав ґрунтується на тому, що дії та упушення можуть бути визнані незаконним посиленням на норми, які встановлюють права та обов'язки суб'єктів міжнародного права. У відповідних випадках останні можуть також вимагати компенсації за наслідки законних або “вибачальних” (сатисфакційних) дій. Згідно з сучасною доктриною порушення міжнародного зобов'язання є незаконною дією або міжнародним правопорушенням, що може бути визначено як дія або упушення, що не виправдовуються, не вибачаються суб'єкту міжнародного права і є навмисними. У доктрині міжнародного права відбито думку, що в умовах міжнародного життя, яке охоплює відносини між спільнотами великої складності, більш реалістичним є застосування наявної у публічному праві правової категорії *ultra vires*, а не пошук суб'єктивної вини суб'єктів міжнародного права в процесі встановлення законності або незаконності їхніх дій. Вважається, що практика держав, юриспруденція арбітражних трибуналів та Міжнародного суду ООН здійснювалися у руслі теорії об'єктивної відповідальності як загального принципу (в певних випадках він міг бути модифікований або виключений).

Відомий голландський юрист-міжнародник Ж. Верзійл, звертаючись до доктрини відповідальності держави, зазначив, що держава несе відповідальність за всі дії, доручені їй посадовим особам або органам, незважаючи на наявність або відсутність вини з їх боку [12, с. 672].

У міжнародному кримінальному праві поняття вини наразі тільки-но потребує розроблення; у відповідних міжнародно-правових актах фігурує вказівка лише на умисну форму вини. Так, у ст. 6 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду зазначено, що геноцидом, зокрема, є навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове її фізичне знищення. Саме умисними є також дії особи, що передбачені у ст.ст. 7, 8 і 25 цього Статуту.

У вітчизняній літературі питання про визначення вини та її форм у зарубіжній юриспруденції досліджувались, як правило, у межах загальних проблем вини [46, с. 78].

У системі загального права (або яку ще називають англо-американською правовою сім'єю) юристами вже декілька століть поспіль традиційно застосовувався правовий принцип: “*actus non facit reum, nisi mens sit rea*” (діяння не робить людину винною, якщо не винна думка). Англійські та американські юристи передусім зосереджуються на встановленні двох, запозичених ще з англійського права, елементів злочину – “*actus reus*” (характеризує об'єктивну сторону злочину) та “*mens rea*” (характеризує суб'єктивну сторону злочину) [32, с. 140].

Категорії “*actus reus*” та “*mens rea*” вважаються, так би мовити, аналогами елементів складу злочину в його розумінні з позиції юристів романо-германської правової

сім'ї. За загальним правилом “actus reus” та “mens rea” є нерозривною парою. У кримінальному праві Англії та США вина позначається латинськими словами “mens rea”. За багато століть існування цього терміна накопичилося чимало його тлумачень. Він витлумачувався англійськими та американськими юристами як аморальний мотив, як порочна воля, як злий розум тощо. Англійський суддя Девлін вважає, що “mens rea” включає два елементи: а) намір вчинити діяння і б) знання обставин, яке робить дане діяння злочином. Хелсбері стверджує, що “mens rea” – це психічний стан особи, що заслуговує, з юридичної точки зору, на осуд. Р. Кросс і Ф. Джонс надають цьому поняттю інше тлумачення: “Це будь-який психічний стан, що безпосередньо або опосередковано зазначено у визначенні того злочину, який ставиться особі у вину” [35, с. 167]. “Mens rea” у справі “Степлз проти Сполучених Штатів” 1994 р. було розтлумачено так: “... кримінальний намір, стан психіки, що відбиває винність особи, як це вимагається статутом для визначення елемента злочину” [60]. Існує з десятків варіантів перекладу цього поняття, зміст якого сягає своїми коріннями витоків писаного англійського права і навіть ще далі (при цьому відзначається, що найбільш вдалим визначенням цього поняття слід було б вважати “винна думка”) [16 с. 17–18].

Відповідно до положень американської правової доктрини, вина характеризується у трьох її основних формах: намір (те саме, що прямий умисел у вітчизняній юриспруденції), необережність (вона акумулювала непрямий умисел і самовпевненість) та недбалість, а також їх різноманітні поєднання (наприклад, “зле передбачення” та ін.) [59, с. 105–145].

Відповідно до судового рішення у справі “Сполучені Штати проти Фріда” (1971 р.), вища судова інстанція держави перерахувала існуючі в юриспруденції форми вини як “точно визначені у праві й такі, що піддаються аналітичному розмежуванню”, хоча при цьому назвала їх “рівнями умислу” (у цьому ж рішенні було проголошено, що “mens rea” дотепер існує як один із принципів англо-американської юриспруденції) [61].

Таким чином, визначення вини в англо-американському кримінальному праві є доволі суперечливими. Лише окремі юристи трактують вину як суб’єктивний стан, який характеризується інтелектуальним і вольовим моментами. Зазначене питання не отримало чіткого й однозначного вирішення ані в кримінальному законодавстві держав англо-американської системи права, ані в їхній судовій практиці.

Кримінальні кодекси європейських держав, крім України і Білорусі, поняття вини не визначають. Хоча у більшості з них зазначено про такі форми вини, як умисел і необережність, однак поняття цих форм у зазначених законодавчих актах взагалі не розкривається. У КК ФРН передбачені такі види умислу, як навмисність, прямий і евентуальний умисел. У КК Швеції згадується тільки умисел.

У КК Італії і КК Франції як окрема форма вини визначена “претеринтенційність”, яку у спрощеному вигляді можна визначити як вихід за межі наміру. Згідно з КК Італії “претеринтенційність” означає, що від дії чи бездіяльності настав більш шкідливий або небезпечний результат, ніж того бажала особа. Російські криміналісти зазначають, що ця форма вини близька до складної, але, на відміну від КК Росії, відсутня вказівка на те, що ставлення суб’єкта до більш тяжких наслідків має бути необережним. В італійському кримінальному законодавстві випадків з претеринтенційною виною у чистому вигляді лише два: претеринтенційне вбивство – заподіяння смерті людині в результаті умисного нанесення побоїв чи тілесних ушкоджень (ст. 584 КК), і претеринтенційний аборт – заподіяння переривання вагітності як небажаного наслідку дій, спрямованих на заподіяння тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 18 Закону № 194 від 22 травня 1978 р.). Утім, навіть самі італійські криміналісти не узгодили своє ставлення до цієї форми вини: дехто вважає її змішаною формою умислу і об’єктивного ставлення у вину, інші – змішаною формою умислу і необережності [41, с. 523].

У КК Франції, крім того, для третьої категорії злочинних діянь (порушень) існує спеціальна форма вини – презюмована вина (скажімо, якщо водій проїхав на

червоний сигнал світлофору, його вина презюмується і не підлягає доказуванню) [24, с. 72, 295].

Відповідно до ч. 2 ст. 24 КК Росії діяння, вчинене тільки через необережність (тобто за винятком випадків складної вини), визнається злочином лише у разі, коли це спеціально передбачено статтею Особливої частини КК. Аналогічне правило встановлене у кримінальних кодексах Болгарії, Литви, Естонії, Швейцарії, Швеції, Австрії, ФРН, Іспанії, Норвегії, Данії. Кримінальні кодекси Франції та Італії підходять до цього питання диференційовано: злочин завжди, а проступок, як правило, не має місця у разі відсутності умислу на його вчинення [49, с. 113].

Питання вини у вітчизняному праві головним чином розглядаються лише на рівні коментарів, підручників і навчальних посібників. Однак аналіз чинного законодавства свідчить про те, що це питання потребує більш глибокого вивчення, оскільки спостерігається брак ідей, заснованих значною мірою на матеріалах, напрацьованих у результаті ґрунтовних наукових досліджень. Дослідження з питань вини мають носити не вузьку кримінально-правову спрямованість, а вирізнятись комплексним, системним, компаративістським і міждисциплінарним підходами. Сучасні ґрунтовні дослідження поняття вини у кримінальному праві, вже навіть не згадуючи про наукові дослідження в інших галузях права, на жаль, обмежені тільки дисертацією Р. В. Вереші “Поняття вини як елемент змісту кримінального права України”, захищеної ним у 2004 році.

Єдиним законодавчим актом в Україні, в якому визначено поняття вини, є КК України. У цьому документі зазначено, що вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК України).

Спираючись на законодавче визначення вини, можна умовно виділити такі елементи цього поняття: суб'єкт, об'єкт і зміст. Саме ці, як на наш погляд, ключові елементи можуть характеризувати таке явище, як вина у цілому, оскільки без них це поняття існувати не може.

Суб'єктом вини може виступати людина, яка характеризується ознаками суб'єкта правопорушення. Хоча в адміністративному, фінансовому, цивільному та інших галузях права юридична особа визнається суб'єктом відповідного делікту, а відтак необхідність встановлення вини поширюється і щодо неї, проте з огляду на здоровий глузд (тобто спираючись на закони формальної логіки) навряд чи можна говорити про вину юридичної особи, оскільки остання не є живою істотою і не наділена психікою. Про вину можна вести мову лише у контексті окремої людини, яка має інтелект, волю, емоції. Саме тому суб'єктом злочину в кримінальному праві визнається лише фізична особа. Отже, суб'єктом вини є фізична особа, яка характеризується ознаками суб'єкта правопорушення.

Об'єктом вини можна назвати тільки те, на що спрямована психічна діяльність людини як суб'єкта вини. Таким об'єктом виступає саме діяння (дія або бездіяльність суб'єкта правопорушення) та його наслідки (школа, що завдається у результаті такого діяння чи створення загрози заподіяння такої шкоди).

Звертаємо при цьому увагу на те, що у юридичній літературі вже давно обговорюється питання про неможливість застосування законодавчого визначення вини до правопорушень (злочинів) із формальним складом (тобто протиправних діянь, що вважаються закінченими незалежно від настання певних шкідливих наслідків). Проблема насамперед полягає в тому, що законодавче визначення поняття вини зобов'язує встановлювати у будь-якому складі злочину наявність психічного ставлення особи до наслідків своїх діянь, хоча конструкція складу відповідного правопорушення не передбачає ніяких наслідків вчиненого як обов'язкової ознаки останнього.

Саме тому окремі дослідники, позицію яких ми поділяємо, пропонують сформулювати визначення форм вини залежно від того, пов'язується визнання правопорушення закінченим з настанням наслідків, чи ні [7, с. 201–202].

Не менш важливим видається інше питання, що стосується об'єкта вини. Це питання про те, чи доцільно обмежувати вектор психічного ставлення особи при вчиненні правопорушення лише діянням і його наслідками? Чи не варто об'єктом вини визнавати також усвідомлення суб'єктом правопорушення ознак потерпілого і предмета посягання, розвитку причинного зв'язку між вчиненим ним діянням і відповідними наслідками, небезпеки знярядь посягання, обстановки правопорушення тощо? Ймовірно, саме це спонукало свого часу М. Й. Коржанського надати таке визначення аналізованого поняття: "Вина у кримінальному праві – психічне ставлення особи до скоєного чи скоюваного нею злочину" [21, с. 394]. Як бачимо, зазначене поняття відрізняється від його законодавчого визначення і від того поняття, що використовується у правознавстві передусім своїм об'єктом – психічним ставленням особи до злочину в цілому, а не тільки до таких його ознак, як діяння та його наслідків.

Доволі цікавою в цьому контексті є пропозиція Р. В. Вереші щодо формулювання нової редакції ст. 23 КК України: "Виною є психічне ставлення суб'єкта злочину до обставин, які передбачені як ознаки складу вчиненого ним злочину, виражене у формах, визначених ст. 23¹ цього Кодексу" [7, с. 201]. Отже, сучасне розуміння науковцями об'єкта вини не обмежується вказівкою на психічне ставленням суб'єкта правопорушення до свого діяння і його наслідків, а охоплює й інші ознаки складу правопорушення (та й навіть увесь його склад у цілому).

Змістом вини є власне саме психічне ставлення особи (суб'єкта вини) до певних ознак складу правопорушення (об'єкта вини). Таку психічну діяльність особи характеризують інтелектуальний і вольовий моменти, що утворюють відповідні форми вини (умисел, необережність, змішану (подвійну) форму тощо).

Вина як кримінально-правове поняття – це психічне ставлення, проявлене в конкретному злочині. Його складовими елементами є свідомість і воля. Різні передбачені кримінальним законом комбінації свідомого і вольового елементів утворюють різні модифікації вини. Тому інтелект і воля – це елементи, сукупність яких утворює зміст вини. Предметний зміст обох елементів вини, тобто сукупність юридично значимих фактичних обставин, психічне ставлення до яких утворює зміст вини, визначається конструкцією складу конкретного злочину [58, с. 645]. Спираючись на ці хрестоматійні положення кримінально-правової доктрини, можна впевнено стверджувати, що зміст вини складають інтелект і воля людини, що виражені у психічному ставленні до вчиненого нею правопорушення.

Насамкінець не можна оминати й іншої суперечки стосовно поняття вини. Окремі вчені вважають, що вина та суб'єктивна сторона злочину – це поняття тотожні, оскільки інтелектуально-вольова діяльність людини нерозривно пов'язана з мотиваційною та емоційною діяльністю [23, с. 10]. Однак, на нашу думку, ототожнення вини з суб'єктивною стороною складу злочину (або іншого правопорушення) не відповідає законодавчому визначенню вини, оскільки законодавець передбачив вину як родове поняття умислу і необережності, не включаючи в неї ніяких інших психологічних моментів. Мотиви, мета (цілі) та емоції особи не є і не можуть бути обов'язковою ознакою будь-якого правопорушення, тому вони цілком правильно віднесені у теорії кримінального права до факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Вина ж виступає обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони правопорушення, а відповідно – її форми та складові мають бути чітко зафіксовані в законі.

На підставі зроблених нами висновків щодо складових вини можемо сформулювати загальне визначення досліджуваного поняття: *вина – це психічне ставлення фізичної особи як суб'єкта правопорушення до ознак складу вчиненого нею правопорушення, виражене у певній інтелектуально-вольовій формі.*

Проблема вини є загальною для всіх галузей права, що пов'язані з відповідальністю за вчинені правопорушення, тому вважаємо марними спроби розв'язання цієї проблеми у межах окремих галузей права. Розв'язання аналізованої проблеми можливе лише за умови проведення комплексного міжгалузевого наукового дослідження

з теорії права, що ґрунтувалося б на новітніх доктринальних надбаннях філософії та психології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України : Підручник / За заг. ред. С.В. Ківалова. – Одеса : Юридична література, 2003. – 896 с.
2. *Ангелов Г.Р.* Вина как субъективное основание административной ответственности по законодательству Республики Болгарии : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Г.Р. Ангелов. – К., 1993. – 172 с.
3. *Баумштейн А.Б.* Вина, ее формы и регламентация в составах экологических преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А.Б. Баумштейн. – М., 2006. – 186 с.
4. *Бутенко Е.В.* Вина в нарушении договорных обязательств : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е.В. Бутенко. – Краснодар, 2002. – 198 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ Перун, 2003. – 1440 с.
6. *Вереша Р.В.* Поняття вини як елемент змісту кримінального права України / Р.В.Вереша. – К.: Атіка, 2005. – 224 с.
7. *Вереша Р.В.* Поняття вини як елемент змісту кримінального права України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р.В. Вереша ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 277 с.
8. *Галинская Б.Э.* Формы вины в советском уголовном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Б.Э.Галинская; Ленинградский юридический институт им. М.И. Калинина. – Л., 1951. – 20 с.
9. *Гарамита В.В.* Вина как основание гражданско-правовой ответственности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В.В. Гарамита. – М., 2008. – 18 с.
10. Дагель П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 715 – Уголовное право и уголовный процесс / Ленинградский государственный университет им. А.А. Жданова. Юридический факультет. – Л., 1969. – 34 с.
11. *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка : Современное издание: в 4 Т. – Т. 1: А – З – М. : ООО Изд-во АСТ: ООО Изд-во Астрель, 2001. – XXVI, 1158 с.
12. *Денисов В.Н.* Вина у міжнародному праві // Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с. (С. 395)
14. *Дубовиченко С.В.* Интеллектуальные моменты умышленной формы вины : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С.В. Дубовиченко. – Тольятти, 2007. – 232 с.
15. *Еникеев М.И.* Основы общей и юридической психологии: учебник для вузов / М.И. Еникеев. – М. : Юристъ, 1996. – 631 с.
16. *Есаков Г.А.* Мепс геа в уголовном праве США : историко-правовое исследование : монография / Г.А. Есаков, О.Ф. Шишов. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 553 с.
17. *Иванов И.С.* Институт вины в налоговом праве : Теория и практика : учебно-практическое пособие / И.С. Иванов. – М. : Проспект, 2009. – 160 с.
18. *Идрисов Х.В.* Вина как условие ответственности в российском гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Х.В. Идрисов. – М., 2010. – 182 с.
19. *Канашина О.А.* Взаимная вина в уголовном праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О.А. Канашина. – Самара, 2006. – 217 с.
20. Кодекс законів про працю України : Науково-практичний коментар / В.І. Прокопенко, З.Я. Козак, Л.О. Кузнецова та ін. ; наук. ред. І.П. Лавринчук. – Харків : Консум, 2003. – 832 с.
21. *Коржанський М.Й.* Вина у кримінальному праві // Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с.
22. *Кравчук В.Л.* Проблемы вины в преступлениях против жизни : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.Л. Кравчук. – М., 2006. – 185 с.
23. *Лекшас И.* (Ион) Вина как субъективная сторона преступного деяния / И. Лекшас ; пер. с нем. С.Л. Либермана ; под ред. и с предисл. А.А. Пионтковского / Die schuld als subjektive seite der verbrecherischen handlung / J. Lekschas. – М. : Госюриздат, 1958. – 86 с.
24. *Малиновский А.А.* Уголовное право зарубежных государств / А.А. Малиновский. – М. : Новый Юрист, 1998. – 128 с.
25. *Матвеев Г.К.* Вина в советском гражданском праве / Г.К. Матвеев; отв. ред. К.П. Николаев; КГУ им. Т.Г. Шевченко. – Киев : Изд- во Киевского гос. ун-та им. Т.Г. Шевченко, 1955. – 307 с.
26. *Назаренко Г.В.* Вина в уголовном праве / Г.В. Назаренко; науч. ред. В.И. Горобцов ; Орловская высшая школа МВД РФ. – Орел, 1996. – 96 с.
27. *Нежурбіда С.І.* Злочинна необережність : концепція, механізм і шляхи протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.І.Нежурбіда. – К., 2001. – 20 с.
28. Новый словарь украинської мови: В 3 т. / Укл. В. Яременко, О. Сліпущко. – Т. 1 : А – К : 42000 слів. – вид. 2-е, виправл. – К. : Вид-во АКОНІТ, 2003. – 928 с.
29. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка : Ок. 53 000 слов / Под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М. : Издательский дом ОНИКС 21 век : ООО Изд. Мир и Образование, 2003. – 896 с.
30. *Паньков И.В.* Умышленная вина по российскому уголовному праву : теоретический и нормативный аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / И.В. Паньков. – Санкт-Петербург, 2010. – 323 с.

31. *Плотников В.А.* Неосторожность как форма вины в гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В.А. Плотников. – М., 1993. – 164 с.
32. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии : Общая часть уголовного права. – М. : Юрид. лит., 1991. – 288 с.
33. *Примак В.Д.* Вина і добросовісність у цивільному праві : теорія, законодавство, судова практика / В.Д. Примак. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 432 с.
34. *Рабинович Ф.Л.* Вина как основание договорной ответственности предприятия / Ф.Л. Рабинович. – М. : Юрид. лит., 1975. – 168 с.
35. *Савченко А.В.* Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки : комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.
36. *Семенова Я.М.* Вина как элемент состава дисциплинарного правонарушения по трудовому праву российской федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Я.М. Семенова. – Пермь, 2006. – 23 с.
37. *Склярів С.В.* Вина и мотивы преступного поведения как основание дифференциации и индивидуализации уголовной ответственности : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / С.В. Склярів. – М., 2004. – 495 с.
38. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко та ін. ; за заг. ред. О.В. Зайчука ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
39. Толковый словарь русского языка / под ред. Д.Н. Ушакова – Т. 1.–М. : Изд-во Астрель, ООО Изд-во АСТ, 2000. – 848 с.
40. *Трухин А.М.* Неосторожность как форма вины : Социально-психологические и уголовно-правовые аспекты : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08 / А.М. Трухин ; науч. рук. Г.А. Кригер ; Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. Юридический факультет. – М., 1984. – 25 с.
41. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть : учеб. пос. / Под. ред. И.Д. Козочкина. – М. : Омега-Л, Институт международного права и экономики им. А.С. Грибоедова, 2003. – 576 с.
42. *Угрехелидзе М.Г.* Проблема неосторожной вины в уголовном праве / Отв. ред. В.Г. Макашвили ; Академия наук Грузинской ССР. Институт экономики и права. – Тбилиси : Мецниереба, 1976. – 131 с.
43. *Утевский Б.С.* Вина в советском уголовном праве/ Б.С. Утевский. – Всесоюзный институт юридических наук Министерства юстиции СССР. – М. : Госюриздат, 1950. – 320 с.
44. *Фельдштейн Г.С.* Учение о формах виновности в уголовном праве : Исследование : Введение ; Психологические основы учения о формах виновности ; Формы виновности в моисеевом законодательстве и римском праве. – Москва : Типография Товарищества Владимир Чичерин, 1902. – 569 с.
45. *Филановский И.Г.* Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению / И.Г. Филановский. – Л. : Изд-е ЛГУ, 1970. – 370 с.
46. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
47. *Фоноберов Л.В.* Вина как условие деликтной ответственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л.В. Фоноберов. – М., 2010. – 31 с.
48. *Хавронюк М.* Деякі проблеми встановлення вини / М. Хавронюк // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2. – С. 79–86.
49. *Хавронюк М.І.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... докт. юрид. наук/ М.І. Хавронюк. – К., 2007. – 562 с.
50. *Хвостов А.М.* Вина в советском трудовом праве/А.М.Хвостов. – Минск : Беларусь, 1970. – 120 с.
51. Цивільне право України : підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 с.
52. Цивільне право України : підр. : у 2 кн. / Авт. О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін. ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – Кн.1.– К. : Юрінком Інтер, 2002. – 720 с.
53. *Чанышев Д.А.* Вопросы дифференциации вины в российском уголовном праве : дисс. ... кандидата юридических наук : 12.00.08 / Д.А. Чанышев. – Владивосток, 2009. – 210 с.
54. *Шаргородский М.Д.* Вина и наказание в советском уголовном праве/ М.Д. Шаргородский.–М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945. – 56 с.
55. *Шварц Х.И.* Значение вины в обязательствах из причинения вреда / Х.И. Шварц. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 64 с.
56. *Шевченко Я.М.* Вина у цивільному праві // Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с. (С. 395)
57. *Ширяев В.А.* “Раздвоенная” форма вины как уголовно-правовая категория : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.А. Ширяев. – М., 1998. – 183 с.
58. Энциклопедия уголовного права. – Т. 4. Состав преступления. – СПб., 2005. – 798 с.
59. *Hall J.* General Principles of Criminal Law. – 2nd ed. – Indianapolis, 1960. – 388 p.
60. *Staples v. United States*, 511 U.S. 600 (1994) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://american-civil-liberties.com/cases/4521-staples-v-united-states-511-us-600-1994.html>.
61. *United States v. Freed*, 401 U.S. 601 (1971) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://supreme.justia.com/cases/federal/us/401/601/>.

Отримано 14.05.2013